

Wstęp

Niniejsze opracowanie stanowi czwartą edycję krytyczną poświęconą rękopiśmiennym inwentarzom placówek jezuickich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podobnie jak w przypadku opublikowanych już lustracji kolegiów w Nieświeżu, Nowogródku i Mińsku¹, również opis kolegium słuckiego powstał na przełomie 1773 i 1774 r. na skutek kasaty Towarzystwa Jezusowego. Placówka jezuicka w Słucku stanowiła jedną z najpóźniejszych fundacji jezuickich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Była czynna najpierw jako stacja misyjna (1689–1704), następnie jako rezydencja (1704–1715), a na koniec jako kolegium (1715–1773). Od momentu powstania do 1759 r. należała do prowincji litewskiej, a następnie – od 1759 r. do kasaty zakonu – do mazowieckiej.

Na tle innych miast Rzeczypospolitej Obojga Narodów Słuck cechował się wyjątkową różnorodnością etniczną i wyznaniową. Z powodu wcześniejszych dziejów tego ośrodka miejskiego w chwili osiedlenia się w nim jezuitów u schyłku XVII stulecia liczba katolików była znikoma. Dzięki wcześniejszym właścicielom – kniaziom Olelkowiczom i przedstawicielom gałęzi birżańskiej Radziwiłłów – prawosławni i ewangelicy cieszyli się tam silną pozycją, która nie została podważona nawet po przejściu miasta przez katolicką linię rodu radziwiłłowskiego w latach 30. XVIII w. Konieczność dopasowywania się do środowiska zdominowanego przez akatolików zadecydowała o misyjnym charakterze jezuickiej placówki.

Inwentarz kolegium słuckiego zachował się w czterech egzemplarzach o różnej objętości. Pierwszy z nich to oryginał należący do zespołu „Mohylewskiego konsystorza rzymskokatolickiego” (*Могилевская римско-католическая консистория Синода*), Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku. Rękopis zawiera 56 foliowanych kart i obejmuje tylko opis zabudowań kolegium i jego ruchomości oraz

¹ *Inwentarze kolegium jezuitów w Nieświeżu oraz jego majątków ziemskich z przełomu roku 1773–1774*, opracowanie i wstęp A. Mariani, Poznań 2020; *Inwentarze kolegium jezuitów w Nowogródku oraz jego majątków ziemskich z przełomu roku 1773–1774*, opracowanie i wstęp A. Mariani, Poznań 2020; *Inwentarz kolegium jezuitów w Mińsku oraz jego majątków ziemskich z przełomu roku 1773–1774*, opracowanie i wstęp A. Mariani, Poznań 2025.

inwentarz archiwum i katalog biblioteki². Drugi i trzeci egzemplarz, będące również oryginałami, znajdują się odpowiednio w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk³ i w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁴. Ich objętość jest podobna: rękopis wileński składa się z 141 kart foliowanych, podczas gdy warszawski liczy 242 ponumerowane strony. Oprócz informacji zawartych w oryginale mińskim zawierają dodatkowo opis apteki i dóbr ziemskich kolegium usytuowanych w powiatach nowogródzkim i mińskim. Ostatni, czwarty egzemplarz znajduje się w zespole poradziwiłłowskim Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku⁵. Jest to kopia licząca 125 foliowanych kart, sporządzona w latach 80. XVIII w. na potrzeby Komisji Edukacji Narodowej⁶. W odróżnieniu od rękopisów wileńskiego i warszawskiego pominięto w nim spis leków.

Trudno odtworzyć losy wspomnianych rękopisów. Przynależność dwóch egzemplarzy do poradziwiłłowskich zespołów archiwalnych nie jest zaskakująca, gdy bierze się pod uwagę fakt, że Radziwiłłowie byli właścicielami miasta. Na temat oryginałów mińskiego i wileńskiego można natomiast jedynie wysnuć hipotezy. Oryginał miński należy uznać za egzemplarz pozostawiony przez lustratorów w Słucku. Do tego stwierdzenia uprawniają zarówno pominięcie informacji o aptece i dobrach ziemskich, które zostały wyłączone spod kontroli przełożonego, jak i uzupełnienia i korekty naniesione przez rektora Stefana Nojszewskiego po kasacie. Po pożarze placówki w 1804 r. rękopis trafił do archiwum diecezji mińskiej, do której Słuck należał w latach 1798–1869. Po likwidacji tego biskupstwa dokumentacja została przyjęta przez konsystorz mohylewskiej archidiecezji rzymsko-katolickiej, w którym to zespole archiwalnym znajduje się do dziś. Bardziej skomplikowane są losy oryginału wileńskiego, który należy do różnorodnego treściowo zespołu nr 21 „Wileński zespół Białorusinów” (*Vilniaus baltarusių fondas*). Należy również zauważyć, że w Rosyjskim Archiwum Państwowym Akt Dawnych, w inwentarzu działu I, zespołu nr 1603 („Komisja funduszu edukacyjnego” – *Коммисия Эдукационного Фундуша*), sporządzonym na początku XIX w. pod kierunkiem Michała Józefa Römera, wzmiankowany jest jeszcze jeden inwentarz kolegium słuckiego, o objętości 291 kart, który w 1840 r. został przekazany do mińskiej izby skarbowej⁷. Występujące na zachowanych rękopisach znaki proveniencyjne nie uprawniają do utożsamienia odnotowanego przez Römera egzemplarza z którymkolwiek spośród pozostałych zachowanych inwentarzy.

² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (dalej: NGAB), f. 1781, vop. 27, nr 538.

³ Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka (dalej: LMAB), f. 21, nr 1445.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AR), dz. VIII, nr 519.

⁵ NGAB, f. 694, vop. 2, nr 7445.

⁶ Na ostatniej kartce widnieją napis „Concordat cum originali” oraz podpis sekretarza KEN Joachima Gintowta-Dziawałtowskiego. Tamże, k. 124v.

⁷ Российский государственный архив древних актов (dalej: RGADA), f. 1603, op. 1: *Opis*, k. 10r.

Jako podstawę edycji przyjęto oryginały miński i wileński, które w porównaniu z rękopisem warszawskim są bardziej kompletne⁸. Opierając się na pierwszym rękopisie, opracowano opis kolegium, jego ruchomości, archiwum i biblioteki. Na podstawie drugiego wydano natomiast inwentarz apteki i dóbr ziemskich. Wspomniane rękopisy kolacjonowano z oryginałem warszawskim i z kopią mińską, przy czym w aparacie zaznaczono tylko te warianty tekstu, które wpływają na jego znaczenie. Nie odnotowano natomiast drobnych odmienności, błędów lub pominięcia. Wyjątek stanowi kilka krótkich fragmentów zawartych w opisie majątków ziemskich, których właśnie brakuje w oryginale wileńskim. Owe partie tekstu wpleciono w edycję z zaznaczeniem ich proveniencji i paginacji egzemplarza warszawskiego⁹.

Należy tu również przypomnieć, że zachowane inwentarze nie opisują wszystkich dóbr ziemskich kolegium słuckiego, gdyż poza granicami Wielkiego Księstwa Litewskiego pozostawały majątki Bogurzyn, Bogurzynek i Rumoka, leżące w województwie płockim, ofiarowane w 1707 r. przez fundatora kolegium Hieronima Jana Kłokockiego h. Nałęcz.

Autorami inwentarzy byli stolnik nowogródzki Hipolit Korsak, cześnik wilkomierski Marcjjan Janowicz i chorąży husarski buławy wielkiej litewskiej Michał Ginter – wszyscy związani z Radziwiłłami. Inwentarz apteki sporządził natomiast brat zakonny Karol Pawłowski.

Hipolit Sowicz Korsak (1723–1787), starosta wielatycki, sprawował po kolei urzędy surogatora ziemskiego (1760–1765), podstolego (1765–1766) i stolnika nowogródzkiego (1766–1787)¹⁰. Z Radziwiłłami utrzymywał kontakty od końca lat 50. XVIII w. jako dzierżawca dóbr Mieciwicze (biał. Мяцявічы). W 1767 r. doradzał Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi „Panie Kochanku” w kwestii administracji jego dóbr po powrocie z emigracji¹¹. W 1768 r. starał się o funkcję deputata trybunalskiego¹². Dwa lata później rekomendował swojego krewnego Ignacego Korsaka do beneficjum plebanii mirskiej¹³. W 1773 r., podczas sejmu rozbiorowego, został komisarzem do rozgraniczenia dóbr plebanii i starostwa w Radoszkowie¹⁴. W 1776 r. w zamian za pożyczkę udzieloną Karolowi Stanisławowi „Panie Kochanku” otrzymał w dzierżawę dobra

⁸ Egzemplarz wileński zawiera na przykład pretensje wspólnoty luterańskiej do apteki jezuickiej, których brakuje w egzemplarzu warszawskim. Ponadto w rękopisie warszawskim pominięto dwie strony katalogu biblioteki. AGAD, AR, dz. VIII, nr 519, s. 64–65.

⁹ Zob. niżej, s. 330–332, 351, 422.

¹⁰ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*, t. 6: *Ziemia nowogródzka i województwo nowogródzkie XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2024, s. 166, 203, 211 (dalej: *Urz.now.*).

¹¹ Hipolit Korsak do Karola Stanisława Radziwiłła, Mieciwicze, 24 XI 1767, AGAD, AR, dz. V, nr 7270, s. 9–12.

¹² Tenże do tegoż, Mieciwicze, 18 I 1768, tamże, s. 13.

¹³ Tenże do tegoż, Dworzec, 22 VIII 1770, tamże, s. 19.

¹⁴ *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782* wydane, wyd. J. Ohryzko, t. 8, Petersburg 1860, s. 475 (dalej: VL).

Skabin i Szostaki w księstwie kopylskim¹⁵. Zgodnie z wolą Radziwiłła w przededniu sejmu z 1776 r. starał się o mandat poselski, z którego jednak zrezygnował¹⁶. Ten sam sejm powołał Korsaka do komisji sądowej, która miała oddać Radziwiłłom dobra litewskie¹⁷. W 1781 r. prasa podawała go za deputata nowogródzkiego, mimo że w rzeczywistości nim nie był¹⁸. Był żonaty z Jadwigą Ginterówną, a więc był szwagrem Michała Gintera¹⁹.

Marcjan Janowicz był regentem ziemskim (1767–1768), horodniczym (1769–1770), cześnikiem (1770–1779), podczaszym (1779–1781), podstolim (1781–1788) i stolnikiem wiłkomierskim (1788–1792)²⁰. Z Radziwiłłami utrzymywał kontakty już na początku lat 60., gdy ubiegał się o dzierżawę dóbr Szeteksznie (lit. Šetekšniai) w powiecie wiłkomierskim i Jaszuny (lit. Jašiūnai) w wileńskim²¹. W latach 1767–1768 reprezentował powiat wiłkomierski na tzw. sejmie repninowskim, obradującym pod laską Karola Stanisława „Panie Kochanku”, o poparcie którego ubiegał się już na sejmiku przedsejmowym. Wszedłszy w skład delegacji sejmowej, wyłonionej pod naciskiem ambasadora Mikołaja Repnina, Janowicz złożył podpis pod traktatem polsko-rosyjskim²². Należał także do komisji, która miała zbadać pretensje finansowe między augustianami wileńskimi a Mikołajem i Jerzym Radziwiłłami, synami Stanisława, podkomorzego litewskiego. W połowie lat 70. Janowicz udzielał pożyczek swemu patronowi Karolowi Stanisławowi „Panie Kochanku”²³. Trzy lata później ubiegał się o zastaw dóbr Surwiliszki dla brata Wiktora²⁴. W 1776 r. Janowicz wszedł w skład komisji sądowej, która miała rozstrzygnąć pretensje finansowe kuratorów i wierzycieli Karola Stanisława „Panie Kochanku” i Hieronima Wincentego Radziwiłłów²⁵. Informował też księcia o przebiegu obrad Trybunału Głównego Litewskiego. Bezskutecznie ubiegał się o poparcie Karola Stanisława Radziwiłła w celu uzyskania mandatu poselskiego na sejm z 1788 r. oraz rok później urzędu podkomorzego wiłkomier-

¹⁵ H. Korsak do K.S. Radziwiłła, 6 II 1776; Nieśwież, 25 IV 1776, AGAD, AR, dz. V, nr 7270, s. 20–26.

¹⁶ Tenże do tegoż, Nieśwież, 7 VII 1776; Nowogródek, 20 VII 1776, tamże, s. 28–33.

¹⁷ VL, t. 8, s. 570.

¹⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 351.

¹⁹ Urz.now., s. 203.

²⁰ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Województwo wileńskie*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 661 (dalej: Urz.wil.).

²¹ Marcjan Janowicz do K.S. Radziwiłła, Wilno, 9 VIII 1762; Wilno, 30 V 1763, AGAD, AR, dz. V, nr 5875, s. 2, 4.

²² VL, t. 7, s. 246–247, 252, 256, 276, 285.

²³ M. Janowicz do K.S. Radziwiłła, Starczyce, 26 IV 1776; Hrozówka, 29 V 1776. AGAD, AR, dz. V, nr 5875, s. 10–17.

²⁴ Tenże do tegoż, Nowogródek, 8 VI 1779; Nowogródek, 26 VI 1779; Nowogródek, 2 VIII 1779, tamże, s. 21–25.

²⁵ VL, t. 8, s. 570.

skiego²⁶. Podczas Sejmu Wielkiego został jedynie powołany do komisji, która miała zbadać sposoby uzyskania funduszy z dóbr ziemskich i duchownych²⁷. Nieznane są jego dalsze losy. Zmarł prawdopodobnie w 1792 r.

Kariera Michała Gintera rozpoczęła się od uzyskania stopni oficerskich: pod koniec lat 50. był chorążym petyhorskim buławy polnej litewskiej²⁸. Dopiero w 1788 r. uzyskał urząd stolnika nowogródzkiego po śmierci szwagra Hipolita Korsaka²⁹. W 1764 r. wystąpił na sejmie elekcyjnym jako przedstawiciel województwa nowogródzkiego, głosując za Stanisława Antoniego Poniatowskiego³⁰. Na trybunale z 1765/1766 r. był deputatem nowogródzkim³¹. Przed 1775 r. został także podstolim nowogródzkim. Z „Panie Kochanku” związał się ściśle dopiero po połowie lat 70., gdy powróciwszy do kraju po długoletniej emigracji księżę znajdował się w poważnych kłopotach finansowych. W 1777 r. Ginter otrzymał dzierżawę dóbr Starzyce w zamian za pożyczkę 2000 czerwonych zł, której udzielił Radziwiłłowi³². Przed 1789 r. objął urząd stolnika nowogródzkiego po Hipolicie Korsaku. W 1789 r. zgodnie z wolą „Panie Kochanku” starał się o funkcję deputata trybunalskiego, którą rzeczywiście uzyskał³³. W 1792 r. był wojskim powiatu słuczorzeckiego i opowiedział się po stronie Konfederacji Targowickiej³⁴. Po śmierci „Panie Kochanku” utrzymywał kontakty z Michałem Hieronimem Radziwiłłem³⁵.

Karol Pawłowski urodził się 4 listopada 1733 r. na Mazowszu. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił 25 stycznia 1762 r. w Nieświeżu. Po ukończeniu nowicjatu w Wilnie sprawował jako koadiutor świecki urząd aptekarza w Słucku w latach 1764–1773. Tam pozostał po kasacie, kierując apteką pojezuicką co najmniej do 1802 r.³⁶ W tym czasie utrzymywał kontakty z kolejnymi wikarymi generalnymi Towarzystwa na Białej Rusi – Franciszkiem Kareu i Gabrielem Gruberem. W 1802 r. odzyskiwał w ich imieniu sumę 6 tys. zł pożyczoną pani Ginterowej, wdowie po stolniku nowogródzkim Michale Ginterze³⁷.

²⁶ Tenże do tegoż, Wilno, 27 VII 1788 i 14 X 1789, AGAD, AR, dz. V, nr 5875, s. 47–49.

²⁷ VL, t. 9, Kraków 1889, s. 89.

²⁸ Michał Ginter do Michała Kazimierza Radziwiłła, Mysza, 28 XI 1759, AGAD, AR, dz. V, nr 4190, s. 5–6.

²⁹ Urz.now., s. 204.

³⁰ VL, wyd. J. Ohryzko, t. 6, Petersburg 1860, s. 122.

³¹ *Deputaci Trybunału*, s. 285.

³² Michał Ginter do K.S. Radziwiłła, b.m., 22 IV 1777, AGAD, AR, dz. V, nr 4190, s. 13–14.

³³ Tenże do tegoż, Starzyce, 8 I 1789; Nowogródek, 9 II 1789, AGAD, AR, dz. V, nr 4190, s. 34; *Deputaci Trybunału*, s. 385.

³⁴ V. Anipârkoŭ, *Konstytucja 3 maja i Targowica na poziomie regionalnym: losy powiatu słuczorzeckiego w latach 1792–1793*, „Kronika Zamkowa – Roczniki” 9 (75) (2022), s. 220, 229, 232.

³⁵ M. Ginter do M.H. Radziwiłła, Słuck, 16 III 1793, AGAD, AR, dz. V, nr 4190, s. 36–37.

³⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 495 (dalej: EWJ).

³⁷ Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej: ARSI), Russia 1016, s. 9, 11–12, 20, 36–37, 60, 77; Russia 1020, s. 84–85, 90, 99–100, 122, 182.

INVENTA. R. L.

[illegible]

Opisanie Kościół y Catego Collegiów.

[illegible]

1. Karta tytułowa inwentarza kolegium słuckiego

Źródło: NGAB, f. 1781, vop. 27, nr 538, k. 1r.